

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

S.D. GOİTEİN, YAHUDİLER VE ARAPLAR ÇAĞLAR BOYU İLİŞKİLERİ; Çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, 312 s.

Feyza Betül KÖSE

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Dil, tarih ve kültür araştırmacısı, akademisyen Şlomo Dov Goitein'in (1900-1985) 1953 yılında, ABD'de Dropsie College'de misafir öğretim üyesi iken verdiği derslerin notlarından oluşan ve orijinal adı, *Jews and Arabs, their Contact through the Ages* olan bu eser, Yahudilerin ve İslami dönem de dahil Arapların birbirleri ile ilişkileri, aynı coğrafya ve zaman dilimini paylaştıkları dönemlerdeki karşılıklı etkileşimleri ve bu etkileşimlerin ortaya çıkardığı sonuçları ele almaktadır. Her iki toplumun yakınlaşmasını muhtemel olarak değerlendiren yazar, bu yakınlaşmanın hangi yönde olacağı, İsrail halkının Araplara benzeyip benzemeyeceği veya her iki halkın da farklı yöne meyledip meyletmeyeceği sorularına cevap verebilmek için, gerekli malzemeyi temin edebilmek amacıyla tarihî gerçekleri ortaya çıkararak bunların günümüz meseleleriyle olan ilişkilerini tartışmayı kitabın yazılış amacı olarak açıklamaktadır (s. 36).

Goitein, hem Kudüs yakınlarındaki Silvan mahallesinde hem de Aden mülteci kampında "Arapların en Arabı, Yahudilerin en Yahudisi" olarak tanımladığı Yemen Yahudilerinin dil ve lehçeleri üzerinde araştırmalar yapma imkânı bulmuştu. İsrail'in Ortadoğu-Müslüman Arap havzasına dahil olduğunu düşünen yazarın Yemen Yahudilerine ilgisi ideolojik bir amaç taşımakta olup (s. 10) aralarında pek çok ortak yön bulunan Araplar ve Yahudilerin Sami Doğu paydasında buluşabilecekleri ve Arap dili ve medeniyetiyle birbirlerine yaklaşabileceklerini düşünmektedir.

Yedi ana başlık halinde okuyucuya takdim edilen kitabın ilk başlığı "Mesele", "Yahudi-Arap İlişkileri Hakkında Tarihi Bir Araştırma" ve "Arap Çevresinde İsrail Devleti" adlı iki alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, Ortadoğu tarihini okuyucuyu zorlamadan kısa ancak öz olarak aktarmakta, sadece "gerçek Arap" halkların değil, İbrahim'in (a.s.) torunları olan ve Eski Ahit'te İsrail'in en yakın akrabaları olarak takdim edilen gerçek Arapların tipik özelliklerini taşıyan kabilelerin dâhil edileceği bir araştırmanın bu halklarla İsrail ilişkilerini daha da eski

tarihlere götürebileceğini belirtmektedir (s. 24). Ancak Araplarla Yahudilerin uzun ve muhteşem birlikteliğinin İslâm fetihleriyle başladığı ve Yahudilerin tarihlerinde sahip oldukları en yüksek statüyü yakın zamana kadar devam eden bu dönemde elde ettikleri, Goitein'in tespitleri arasındadır (s. 25).

Yazar, Arap çevresinde İsrail Devleti'ni anlatırken bu devlet ile Araplar arasında sosyal adalet, cinsiyet, dinin insan yaşamındaki etkinliği alanlarında önemli farklılıkların bulunduğunu örnekleriyle izah etmektedir (s. 32-34).

Goitein "Arap ve İsrail Halkının Ortak Kökenleri Hakkındaki Gerçek" adlı ikinci başlıkta Sami diye bir ırk olduğuna inanmadığını vurgulayarak Sami halkların Arap yarımadasına göçü ile ilgili aslında tek bir tarihi kaydın dahi bulunmadığını iddia etmektedir (s. 44). Ona göre İsrail'i Arabistan çöllerinden çıkan bir kabile; İsrail dinini de Arap düşüncesinin bir tasarımı olarak kabul eden teori yanlıştır. Arap ve Kitab-ı Mukaddes literatürlerinin mukayesesinden elde edilecek dâhili deliller, iki halkın kökenlerinin çok farklı olduğunun bizatihi delilidir (s. 47). Kökenlerin farklı olmasıyla birlikte başta sosyal alanlar olmak üzere İsrail ve Araplar arasındaki büyük benzerlikler "müşterek motif" olarak ifade edilebilir (s. 57).

Eserin üçüncü başlığı olan "İki Halkın Tarihinin Farklı Rotalara Yönelmesinin Sebepleri"nde ise yazar, İsrail ve Arap tarihi arasındaki çoğu farklılığın kökeninde basit bir gerçekliğin yattığını iddia etmektedir. Bu gerçeklik, Yahudiliğin özgünlüğü ile Hristiyanlık ve İslâm'ın kaynağı olarak son şeklini alması için 1200 yıl geçmiş olmasıdır (s. 58). İki grup arasındaki farklılık, inanç farklılığına değil, kökenindeki farklı koşullara dayanmaktadır. Sözü edilen koşullar ise Arapların din konusunda şanslı mirasçılar olması, Yahudiliğin tarihin çok başlarında ve İsrailoğulları henüz küçük bir topluluk iken gelişmeye başlamasına mukabil Arapların çok erken tarihlerden itibaren çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaları, Arapların hem ruhani kabiliyetlerini hem de sayılarını artırmalarını sağlayan bir gelişme olarak Sebe Devleti'nin parçalanıp halkının Araplaştırılmasıdır (s. 59-60). Yazar bunlara ilaveten her iki toplumun dil serüvenlerinin farkı ile değişik ekonomik ve sosyal geçmişlerinin bulunmasını da farklılık sebeplerine eklemektedir. Öyle ki bu ekonomik ve sosyal farklılıklar sadece her iki dinin yayılmasında değil; miras, aile ve ticaret hukuku alanlarında olduğu gibi içerik ve yapısında da kendisini göstermektedir (s. 63).

"İslam'da Yahudi Geleneği" adlı dördüncü başlıkta Goitein, İslamiyet'te Yahudiliğin etkisini incelemekte, Hz. Muhammed'in yaşamı süresince karşılaştığı Hristiyan ve Yahudilerle ne şekilde ve hangi ölçülerde etkilendiğine dair iddiaları ortaya atarak bu iddialarını tartışmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlarında Yahudi-Hristiyan mezhepler de dâhil olmak üzere farklı Hristiyan mezheplerinden ilham aldığı iddiasını kesinlikle kabul etmeyen yazar (s. 81-82) Yahudiliğin İslam'a etkisini ise önemli görmektedir. Bu noktada her iki dinde "şeriat" ve "halaha"nın ilahi olmaları, Sözlü Kanun'a [Talmud-Hadis] dayanmaları, bu kanunların ahlakî olan kısmının meseller ve kısa menkıbeler [midraş-kıssa] şeklinde aynı formlarda gelmesi, hukukun bağımsız ulema tarafından geliştirilmesi, hukuk ekol ve mezheplerinin bulunması, hukuk mantığının genelde

aynı oluşu, içtihadın ibadet olarak kabulü gibi pekçok husustaki benzerliğine vurgu yapmaktadır (s. 87-88). Yazar erken dönem İslâm'da Yahudiliğin etkisinin tam olarak ortaya konulabilmesi için pek çok teknik detayın tahlilinin gerekliliğini vurgularken vahiy sonrası İslâm'ın (Kur'an'ın nüzul sürecinde) gelişmesinde Yahudiliğin katkısının inkâr edilemeyeceğini iddia etmektedir (s. 89).

Kitabın beşinci başlığı olan "Yahudilerin Arap-İslam Hakimiyeti Altındaki Fiili ve Hukuki Durumu"nda ise yazar, Yahudi halkının Arap-Müslüman toplum yapısındaki konumu, İslâm hukukunun Yahudilere tanıdığı haklar ve Müslümanlardan gördükleri muamele açısından ele almıştır. Yaza, İslâm fetihlerinin Yahudilerin konularında büyük bir düzelleme anlamına geldiğinin kesin olduğunu ifade etmekte (s. 91) ve bunu örneklerle ortaya koymaktadır. Müslüman toplumunda yaşayan Yahudilerin giyim, konut, ibadethane (sinagog), devlet idaresinde ve memuriyetinde görev alma, tabip olarak istihdamları, ekonomik faaliyetlere katılım ve vatandaşlık hakları gibi konulara eğilmekte, özel olarak ilgi duyduğu Yemen Yahudilerinin durumlarına ise ayrıca ele almaktadır. Goitein, Yemen'deki Şii idarenin, Kuzey Afrika ve İspanya'daki Berberi karakterli ve Sünni olmayan Muvahhidler ile İran'ın Meşhed şehrindeki toplumun Yahudileri zorla İslâmlaştırması üzerinde durmakta; ancak bunun faillerinin görünürde Hz. Peygamber'i örnek almalarına rağmen ne İslâm'ın ne de Arapların tipik özelliklerini taşıdıklarını belirtmektedir. Ona göre mezhep prensiplerini ön planda tutan İslâm'ı tartışırken genellemelerden kaçınmak gerekir (s. 115).

"İslami Dönemde Yahudi Halkının Ekonomik Dönüşümü ve Yeniden Yapılanması" başlığını taşıyan altıncı başlıkta ise yazar, Yahudilerin yeni medeniyetin meydan okumasına karşı geliştirdikleri tavır ile değişen şartlara ayak uydurma şekillerini ele almaktadır. Yahudi halkının durumlarına ilişkin bilgilerin derlendiği kaynaklar hakkında bilgi veren yazara göre, Arapların tarihe olan ilgisinin fetihlerle genişleyen genel ve coğrafi ufkun harmanlanışının kağıdın yaygın kullanımına başlanması ile eş zamanlı olması, Arap tarihçilerin eserlerini selefleri olan Eski Yunan etnologları ile Roma tarihçilerinin masallarından ayrılmaktadır (s. 125). Bizzat dönemin Yahudilerine ait malzemeler ise onların yaşadıkları hayata ve dönüşüme dair önemli bilgiler içermektedir (s. 128).

Takriben 700-1100 yılları arasındaki döneme ait önemli malzemeler, Fustat şehrinde keşfedilen Genizalarda(*) ulaşılmıştır. Bu malzemelerde Yahudilerin genel ve özel hayatlarına, dönemin ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin önemli bilgileri elde etmek mümkün olmuştur. Yazarın akademik hayatının önemli bir dilimini bu Genizalardaki malzemenin okunup yorumlanması oluşturduğundan, bu bölümde okuyucuya Yahudi toplumun İslâmi dönemdeki serüveniyle alakalı değerli malumat verilmiştir. Elde edilen bilgiler, İslâm'ın erken dönemlerinde Yahudilerin ne ticari hayatta ne de diğer mesleklerde önemli rollerinin olduğunu (s. 134), istisnalarıyla birlikte kendilerinin soyut düşünceden uzak, avami bir din anlayışına sahip olduklarını ortaya koyar. Bu durum "Burjuva Devrimi" sonrası Ortadoğu'nun dönüşümünü tamamlaması ile değişmiştir (s.

(*) Sinagoglarda kullanılmayacak kadar eskimiş İbrâniçe dinî kitap ve kutsal araçların saklandığı ahşap bir oda veya bölüm.

135). Bu devrim Yahudilerin başlıca mesleği el zanaatları mamullerinin ticaretini yapan insanlar konumundan karakteristik mesleği ticaret olan bir topluluk haline dönüşmelerini hızlandırmış (s. 140), ticaretle birlikte göç ve taşınma İslâm topraklarındaki Yahudilerin birleşmesine büyük katkı sağlamıştır (s. 149). Yazar, İspanya ile İran arasındaki bölgede zaman zaman her iki yönde cereyan eden bu göçler hakkında önemli bilgiler verirken Yahudilerin ticari faaliyet alanları bankerlik, özellikle yabancı ülkelerdeki “tüccar vekilliği”, “re’sü’l-calutluk” (cemaatin devlet nezdindeki siyasi temsilciliği) ve “gaonluk” (yüksek dini eğitim kurumu başkanlığı) kurumlarını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır (s.150-158).

“Arap İslam Toplumunda Yahudi Halkının Kültürel Gelişimi” adlı yedinci başlık altı alt başlıkta incelenmiştir. Bunların ilki olan “Yahudilerin Ortadoğu’nun Ortaçağ Medeniyetine İştiraki”nde Goitein, Arapçanın tıpkı Latince gibi, medeniyet dili haline geldiğini Almanca yazan veya modern Batı medeniyetinin etkisinde kalan Yahudi yazarlarının eserlerinin Yahudi halkının hepsine ulaşmadığını vurgulamaktadır. Goitein’e göre Batı medeniyeti tıpkı Eski Yunan medeniyeti gibi Yahudi halkının dini kültürü ile tezat halindedir. Buna mukabil İslâm onun biraz daha genişletilmiş şekli olduğundan dolayı Yahudiliğin eti kemiği gibidir. Bundan dolayı Yahudilik hiçbir zaman Ortaçağ İslâm medeniyetiyle olduğu kadar başka hiçbir medeniyetle bu kadar yakın ve verimli bir ortaklıkla karşılaşmamıştır (s. 169). İkinci alt başlık olan “Yahudi-Arap birlikteliğinin Dilbilimsel (Lengüistik) Durumu”nda yazar, halifeliğin diğer halklarında olduğu gibi, Yahudilerin de Arapçayı kullandıklarını ancak bununla birlikte Araplaşmadıklarını vurgular (s. 170). Üçüncü alt başlık olan “Yahudi Felsefesinin İslam Etkisi Altında Yükselişi”nde yazar, Yahudilerin bir dönem Yunan felsefesine neden ilgisiz kaldıklarına değinmekte, Müslümanlar ile çevrelendikten sonra Yunan felsefesine olan ilgilerinden bahsetmektedir. “İslam ve Yahudi Mistisizmi” dördüncü alt başlık olup burada yazar, İslâm zühd teolojisinin Yahudilik tarafından tam olarak kabul edildiğini, ünlü Yahudi mistik Bahya’nın doğrudan İslâm zühdünün bir evladı olduğunu ve büyük mutasavvıfları yansıttığını anlatmaktadır (s. 191). Yazara göre bir bütün olarak bakıldığında İslâm’ın etkisi, Yahudileri bir vecd mistisizmine sevk etmemekle birlikte sufiliğin büyümesi Yahudileri etkilemeye devam edegelmıştır (s. 193-194). Beşinci alt başlık “Yahudi-Arap Birlikteliğinin Zirvesi: Ortaçağ Yahudi Şiiri”nde yazar, Yahudi-Arap birlikteliğinin en mükemmel ifadesini İslâm ülkelerinde özellikle de İspanya’da şekillenen İbrani şiirinde bulduğunu iddia etmektedir (s. 194). Ortaçağ Yahudi şiirinde Arap etkisinin fazla olup Arap şiirindeki temaların dâhi kullanıldığını ifade eden (s. 199) yazar, şiirin sosyal işlevi üzerinde de durmakta, Arap edebiyatının asıl katkısının Yahudilerin İslâm medeniyetine dâhil olmalarını sağlaması olduğunu ileri sürmektedir (s. 207). Altıncı alt başlık olan “Diğer Manevi İlişkiler”de Goitein, İslami dönemde bilinen en eski Yahudi mezhebi kurucusu Ebû İsa el-İsfahanî ve düşünce ve faaliyetlerine değinmekte (s. 209-210) İslâm topraklarındaki Yahudiler arasında ortaya çıkan mesihî hareketlere eğilmektedir (s. 210-212). Yazar ayrıca, Yahudilikteki büyük ihya hareketi Karailik’e özellikle yer vermekte ve onların Müslümanların “icma”sından etkilendiklerini ancak bunu eksik ve yanlış anlayıp yanlış uygulamadıklarını belirtmektedir (s. 215-217). Sadece Karai huku-

kunun değil, genel olarak Yahudi hukukunun da Müslümanların hukukundan etkilendiğini, bu etkilenmenin Yahudi kurum ve düşüncelerinde belli bir gelişme sürecinden sonra değişik bir Yahudilik anlayışına evrilmeye yol açmasını “isnad sistemi” ve “ibadete niyet” gibi örnekler üzerinden anlatmaktadır (s. 219). Bu alt başlığın önemli bir iddiası da, Müslümanların etkisiyle İslâm toplumundaki Yahudilerin çok eşliliği meşru görüp hatta Yemen gibi yerlerde buna rağbet etmeleridir (s. 227). Müslüman ve Yahudilerin birbirlerinin mezar, türbelerini ziyaret, birlikte yağmur duasına çıkmak, muska yazımı, büyü gibi konularda tedahüllerinin bulunduğunu, hem Yahudiler hem de Arapların Helenleşmiş eski doğunun varisleri olarak ruhanî din ve ilahiyât düşüncesinin yüksek seviyelerinde bulduğunu ifade etmektedir (s. 230). Halk edebiyatı ve sanattaki benzerlik ve ortaklıkları da kıssalar, israiliyat, hikâyecilik, şiir, ilahi ve soyut süslemeler, el işlemleri ve gümüş süslemeleri üzerinden anlatmaktadır (s. 240-256).

Kitabın sekizinci ve son bölümü olan “Yeni Yüzleşme” ise dört alt başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıkların ilki olan “Arapların Sönüşü ve Ortaya Çıkışı”nda yazar, Yahudilerin savaş ve sürgünlere sahne tarihini aktardıktan sonra mazisinde böyle bir sürgün bulunmayan Arapların aslında kendi topraklarında iken sürgüne benzer acı bir deneyim yaşadıklarını, Arap fetihleri ve sonrasındaki hızlı çöküşü sebepleriyle aktarmaktadır. Yazara göre ordu ve devletten çok edebiyat, sanat, ilim ve din gibi kültürel boyutlara önem veren Araplar ordu ve devlet alanında özel kabiliyeti olan Türklerin arasında vasıflarını yitirmiş bir hale gelmişlerdir (s. 260-261). “İsrail’in Ortaya Çıkışı” alt başlığında ise yazar İsrail’in canlanışını iç faktörlerin bir sonucu olarak değerlendirmekle beraber dış faktörlerin olmaması durumunda İsrail Devleti’nin asla kurulamayacağını iddia etmektedir (s. 264). Üçüncü alt başlık olan “Aynı Zamana Rastlayan İki Canlanışın Kültürel Yönleri”nde Goitein, modern zamanlardaki Yahudi ve Arap canlanışını ele almakta her iki halkın Batı’nın etkisiyle gerçekleşen doğuşunda etkin olan faktörleri incelerken Yahudilerin kendi tarihlerinin ve manevi miraslarının modern yorumlarında ve bilimde elde ettiği başarıların aslında Avrupa kültürünün bir parçası olarak gerçekleştirdikleri başarılar olduğunu belirterek (s. 267) İsrail Devleti’nin Akdeniz’in doğu kıyasına yapılandırılan bir yama olduğunu ifade etmektedir (s. 268). “Son Gelişmeler” adlı son alt başlıkta ise yazar, kendi yaşadığı dönemde İsrail ve Arap halklarının turizm ve iş amaçlı birlikliklerine değinmektedir. Siyasi öngörülerde bulunmayı ihmal etmeyen yazara göre Arap hükümetlerinin asıl sıkıntılı tarafları baskıcı olmalarıdır. Arapların otokratik sistemlerle yönetilmeye alışık oldukları ise yanlış bir tespittir (s. 277). Yazar bu alt başlığın ve aynı zamanda kitabın son satırlarını 1930’larda ortaya çıkan Arap edebiyatına ayırmakta, onu özellikle muhteva yönünden incelemektedir. Zira Necip Mahfuz’un Otobüs Durağında hikâyesinde olduğu gibi ortaya çıkan eserlerde dönemin siyasî ve sosyal havasını koklamak mümkün (s. 280-281) olup aynı zamanda Arap temalar kendi zamanlarının edebi akımlarını yansıtmaları açısından da övgüye layıktır (s. 285).

Goitein’e göre İsrail, geçmişinden getirdiği değerlerinin bir ürünü olup din, tarih ve kültür gibi bu değerler İsrail ve halkı üzerinde, kararlarını belirleyici bir etkidir. Dolayısıyla bu alana yönelik okumalar bu devletin ve ulusun anlaşıl-

ması açısından büyük önemi haizdir. *Yahudiler ve Araplar*, dünya gündeminden hiç düşmeyen İsrail'i oluşturan sürecin dâhili ve etkin bir şahidi ve aynı zamanda Yahudi dil ve tarihi alanlarında uzmanlaşmış olan bir ismin kaleminden çıkmış olması nedeniyle oldukça kıymetlidir. Kitabın çevirmenlerinden Doç. Dr. Nuh Arslantaş'ın ifadesiyle kitap, bir dönem ABD ve İsrail'deki bazı üniversitelerde okutulması dolayısıyla, o dönemin öğrencileri olan ve şu an çeşitli kademelerde görev yapan İsrail idarecilerinin İslâm'a ve Araplara bakışını şekillendiren etkenleri anlama açısından da önem taşımaktadır (s. 16, *çevirenin önsözü*). Çevirinin oldukça akıcı bir üslupta oluşu okumayı kolay ve zevkli hale getirirken çevirmenlerin dipnotlardaki katkıları da okuyucunun bazı noktaları anlamasına yardımcı olmaktadır.